

NEKA OFELIJA PROGOVORI¹

Književnost je veoma osetljiva stvar. Verujem da nas je kao ljude formiralo pričanje priča jer danas znamo da se govorom sporazumevaju i druge vrste primata, čak i sisara. Ono nešto više govoru dodaje mašta – priča. Zato modernizam, koji je proterivao priču, fabulu, *story*, smatrajući da je to samo konvencija, i pokušao da je nadoknadi istinitijim popisivanjem (pod)svesti, nije mogao da postane vanvremenski stil; pokazao se samo kao još jedna konvencija. Čitanje formira način rada našeg mozga, a time nas formira kao ličnosti. Literatura nas prati kroz ceo život i predstavlja neku vrstu najduže škole; još uvek je moguće iz nje saznati i naučiti nešto novo. Zato zbog digitalizacije moramo duboko da se zamislimo i preduzmemo korenite mere da bismo ostali civilizacija koja čita; inače više nećemo biti ista civilizacija. Umesto maštovitom svetu napete priče iz knjige, korisnici digitalnih medija radije pribegavaju virtuelnoj realnosti kao alternativni sve manje prijatnoj stvarnosti. Polupismeni polučitači i korisnici sa petsto reči svog rečničkog fonda – odnosno rečničkog siromaštva – već postaju drugačiji ljudi, sa drugačijim mozgom.

Čitanje književnosti je veoma osetljiva stvar. Biti primljen u čitalačku kulturu slično je kao i biti primljen u religiju – o tome odlučuju tvoji roditelji onda kada za tu vrstu odluke još nisi sam sposoban. Sećam se da sam u jedanaestoj godini za vreme ručka roditelje iznenadila pitanjem, zašto nismo protestanti. Uz oduševljenje Trubarevim delom, ova odluka bi mi se činila mnogo razboritijom, nego prihvatiti nasleđeno slovenačko katoličanstvo. Ubrzo zatim proganjalo me je pitanje – ne pitanje, zapanjenost, slučajnošću da su mi roditelji jednom dali u ruke slovenačku knjigu i sa mnom počeli da govore na slovenačkom – a mogli su i na nekom drugom jeziku. Mogla bih da budem i Kineskinja ako bi tako neko odlučio umesto mene. Do sada sam mislila da mi nacionalni identitet daje čvrstinu. Ja sam Slovenka, žena, osoba koja piše. Ovo nisu nova pitanja; odvajkada su tu, u užarenoj suštini parčeta sveta na kome živimo. Jedino što u globalizovanom i digitalizovanom svetu uskoro mogu da dobiju sasvim drugačiju ulogu.

Književnost je stvarno osetljiva stvar, zato upija i ideologiju – ne samo jednu, nego sve ideologije, koje se guraju uz nju da bi ostavile trag. Čitamo ono što su nam dali u ruke: prvo roditelji, zatim škola, a tek onda sopstvena znatiželja. Neko presudno bira za nas. Pored roditelja i učitelja, tu su još i izdavači knjiga, pisci udžbenika, sastavljači antologija i leksikona. U ideologijama, u kojima smo do sada živeli, to su bili isključivo muškarci. Lektira za opšte obrazovanje i literarni kanon najznačajnijih pišućih ljudi sastavljeni su od dela pisaca. Spisateljica je među njima samo toliko da su „izuzetak, koji potvrđuje pravilo“. Ponekad je samo jedna, tako da nije moguće reći da nema nijedne. I literarni kanon je prefabrikovana struktura; neko ga napravi za nas i uglavnom se o njemu ne pitamo. Nikada nisam čula

¹ Predstavljeno na savetovanju o nastavnim planovima, 21. aprila 2015. u Ljubljani.

rečenicu, recimo: „Vilijam Šekspir je jedan od najvećih predstavnika svetske muške književnosti.“ Književnost je univerzalna – ili to bar želi da bude. Neverovatno je kako iznenada osećaj univerzalnosti nestane kada je tekst napisala žena. Bar je tako kod nas. Čitaoci su formirani muškocentričnom ideologijom i uvrežene predstave je teško promeniti. U gramatici nad ženskim oblikom prevladava muški kao univerzalni. (Čovek i žena su išli putem – ne išle). Da li je književnost zaista toliko ograničena strukturom jezika? I zašto nas onda jezički formira maternji – a ne „očinski“ jezik?

Pre deset godina, sa prijateljicom Barbarom Korun počela sam da pripremam ciklus književnih večeri „Besedovanja“ u Cankarevom domu u Ljubljani. Odlučile smo se da ih posvetimo pre svega vršnjakinjama koje pišu i godišnjicama zanemarenih prethodnica. Godine 2004, 80-godišnjicu je proslavljala pesnikinja Ada Škerl. Barbara, prijateljice i ja predložile smo je za odlikovanje tadašnjem predsedniku Republike, dr Janezu Drnovšku, ali ona je iz ogorčenosti tu mogućnost odbila. Bila je tvrdoglava i ponosna. Za Adu Škerl većina Slovenaca ne zna; nema je u uobičajenim antologijama i književnim istorijama. Davne 1949. godine izdala je pesničku zbirku *Senca v srcu* i u njoj lirski iskazala najdublju tragiku vremena bez muškaraca – jer ih je odneo rat. Kritičari su je okarakterisali kao „malograđansku“, a njenu poeziju kao „besciljnu“. Postala je „narodni neprijatelj“, dok su istovremeno uzdizali pesnike koji su pisali o radnim akcijama i kolektivnom duhu. Godine 1953. uspela je da izađe zbirka *Pesmi štirih* autora Kajetana Koviča, Janeza Menarta, Toneta Pavšeka i Cirila Zlobeca. Njima je uspeo proboj iz „udarničke poezije“ i u književnoj istoriji počeli su da važe za začetnike intimizma. Ada Škerl se sasvim povukla u samoću; radila je na radiju kao lektorka, nikada je nisu primili u kulturnu redakciju. Drugu knjigu izdala je tek 1965. godine kada je na velika vrata stizao modernizam i propustila je kontakt sa razvojem slovenačke poezije. Izbor njenih pesama izašao je 1992. godine; sve njene knjige bile su brzo rasprodate. Umrula je 2009. godine, samo nekoliko meseci posle dočekanih 85 godina. Potrudila sam se da joj tadašnji predsednik Republike, dr Danilo Türk, napiše čestitku za rođendan. Izenadio me je neposrednom, neformalnom ljudskom toplinom. Kasnije sam saznala da je Ada Škerl do svoje smrti držala čestitku na noćnom ormariću.

Primer Ade Škerl je izraziti primer nasilja, političkog i ideološkog, nad intimnim stvaralaštvom sa ljubavnom tematikom. Danas to izgleda skoro kao istorijska fantastika, ali se stvarno dogodilo i veoma mnogo kazuje o jednom prošlom društvenom poretku. To je vrhunski lekcija istorije, literarne i svake druge. Adine pesme sam prvi put čitala kao studentkinja i njena sudbina me je potresla. Čutanje je oblik preživljavanja u nasilnom svetu kada nemaš ništa drugo. Ali kakav je to svet koji mora nasilno da interveniše u poeziju? Čak i u ljubavnu? Ada Škerl nije jedina u Sloveniji. Godine 2004. dr Irena Novak Popov izdala je *Antologiju slovenskih pesnic* kod izdavača „Tuma“ u tri toma. U njoj je sakupila na desetine pesnikinja za koje uglavnom nismo ni čuli, jer se nisu nikada probile u prihvaćeni književni kanon. Uvrščivanje u antologiju odbila je samo Svetlana Makarovič, koja u velikom luku izbegava sve što ima oznaku „žensko“. Ona zna zašto.

Književnost je stvarno vrlo osetljiva stvar. S njom doneseš svoju dušu u rukama i očekuješ da će te drugi razumeti, čitati, čak poštovati. Moja generacija pesnikinja i spisateljica ima s tim gorka iskustva. Kada smo osamdesetih godina počinjale, u Ljubljani nije bilo nijedne urednice, nijedne kritičarke, nijedne književne novinarke. Tada je još bilo uobičajeno

da je u recenziji pisalo: „To je tako drugačija, ženska poezija.“ Zamislite kada bih rekla: „Gospodin govori tako drugačiji italijanski jezik“, a da ne budem proglašena glupom? Zatim se deset godina naveliko pisalo i raspravljalo o „ženskom pismu“. Ta oznaka bi zaista nešto i govorila kada bi postojalo „muško pismo“ u odnosu na koje bismo je definisali. Ko se, recimo, u Sloveniji izdvaja kao odličan predstavnik „muškog pisma“? Moju prvu pesničku zbirku odbio je jedan urednik, poznati pesnik i laureat Prešernove nagrade, sa ogorčenim obrazloženjem: na šta ja mislim kad im to šaljem – oni su ipak izdavač sa estetskim kriterijumima! A, jedan drugi urednik mi je prostodušno izjavio: „Problem je u tome što ženska književnost ne može biti tragična – a samo tragična književnost je velika književnost.“ Bila sam tako ogorčena da mi je to oduzelo dar govora. Kao odgovor, odnela sam mu svoju najtragičniju novelu pod naslovom „Ofelija“. Prilikom sledećeg susreta, pošto ju je pročitao, bio je vidno potresen i priznao je „da tu ipak ima nečega“.

Otkad sam prvi put čitala *Hamleta*, prati me lik Ofelije. Baš nekako neće iz mog života. Ofeliji u celoj drami nije dato da kaže nešto o sebi. Njen tekst čine sitni citati iz pesama koje ukazuju na atmosferu u drami. Kada jedini put Hamletu želi da kaže nešto važno, zna je da je prisluškuje otac Polonije; zato opet ne kaže ništa. I čak, kada se utopila u potoku, njena smrt se ne „događa“ na sceni, nego o njoj izveštava njena nesuđena tašta, kraljica Gertruda. Tu je Šekspir svakako propustio veliku priliku. Činjenica da su u elizabetanskom periodu ženske uloge igrali muškarci za mene nije dovoljno ubedljiva. Ofelija je lik žene kojoj je u datim okolnostima oduzeta mogućnost kredibilne komunikacije, a i ličnog integriteta. Zato umire. To je karakteristična žrtva kakvu voli svet muških junaka. Ofelijino ćutanje je metafora prisile u patrijarhalnom svetu. Njena smrt je zamena za uspešnu komunikaciju koja joj je dosledno oduzeta. O tome sam želela da pišem još kao mlada pesnikinja. Kada sam svoju „Ofeliju“ poslala uredniku, opet uglednom pesniku, želeo je da me upozna. Veoma se čudio zbog moje pojave objašnjavajući da „ovakve pesme piše mnogo starija i ružnija žena, a ne mlada i lepa kao što ste vi!“ Ućutkao me je; moja prva knjiga izašla je tek deset godina kasnije, u sasvim drugačijoj poetici. Kada bi Slovenci tako radili sa svojim pesnicima, ne bi imali ni Ketea ni Murna ni Kosovela. Svoju drugu, proznu *Ofeliju* napisala sam deset godina kasnije. Konačno sam sa ćutanjem, nasiljem i zarobljenošću u žensko telo završila u pesničkoj knizi *Voda*, koja je u Sloveniji ostala neprimećena. U inostranstvu i u prevodu imam s njom više uspeha.

Pre tri godine bila sam na književnom gostovanju u Društvu hrvatskih pisaca u Zagrebu sa tri druge kolegice. Publiku smo upozorile da veoma iskrivljeno predstavljamo Društvo slovenačkih pisaca, jer je u njemu samo jedna šestina žena. Ali njih to nije ni zanimalo, veoma smo im se svidеле, jer smo vrlo različite. Na toj večeri se uopšte nije govorilo ni o čemu sličnom „ženskom pismu“, samo o četiri lično, stilski i tematski sasvim različite autorke. To, da smo pesnikinje, spisateljice, žene, saznajemo tek kada nas u ruke uzmu muškarci – određena vrsta muškaraca. Njima naša „različitost“ smeta. Bilo bi lepo kada bi neko znao da utvrdi u čemu čuči ta književna različitost. Istraživači mozga u poslednje vreme ne govore više o ljudskom mozgu, jer ništa takvo ne postoji – govore još samo o muškom i ženskom mozgu, jer se toliko mnogo razlikuju. Vidimo različito, čujemo različito, mislimo različito. Prilikom govora učestvuje u ženskom mozgu petnaest centara, a kod muškaraca samo sedam. Možda bi konačno mogli da nam dozvole da i jedni i drugi pišemo dobro i univerzalno. Pre

svega, morali bi da nam dozvole da i nas i njih čitaju deca u školi, inače će odrastati podjednako ograničeno kao njihovi roditelji, i bez svesti da čitaju samo svetlu stranu meseca.

Kada me neko pita šta mislim o „ženskim kvotama“, koje nam u politici, i već i u privredi, nameće naš evropski civilizacioni kontekst, imam unapred spreman odgovor. Ženske kvote su ono što je pešački prelaz na ulici. Belo-linijska zebra oduzima moć moćnijima i daje prednost slabijim učesnicima u saobraćaju. Mada, u Sloveniji se ni u to nije dobro pozdati. Kada budu svi vozači vozili pažljivo, zebre više neće biti potrebne. Premda, ruku na srce, nisam još primetila da su ih u nekoj zemlji uklonili. Moć je slast.

Književnost je veoma osetljiva stvar. Svakodnevni život interveniše u nju ideologijama svih vrsta, čak i izvanknjiževnim vrednovanjem ako to obezbeđuje da se ništa neće promeniti. Konačno, radi se samo o utvrđenim šablonima u kojima smo odrasli. Kao kada bi nam neko umesto hleba nametnuo pirinač. Nije uobičajeno; nije „komotno“; zahteva prilagođavanje. Mi žene, smo već dugo na svetlu. Samo u književnosti smo još uvek manjina, ali ona koja konačno dobija glas. Kada ne bude više ženskog pisma i ometajuće različitosti, nego samo zanimljivih pojedinačnih književnih dela, možda će svet biti drugačiji, a Slovenija ljudskija. Neka Ofelija progovori.

*(Sa slovenačkog preveo **Slobodan Žikić**)*